

Hverdagslivets sociologi

METTE DAMGAARD JØRGENSEN OG MOGENS HANSEN

"Simmel var modernitetens og den moderne bycivilisations fremmeste analytiker."

(Tonboe, s. 173)

Abstract

Samfundsfag har som et af sine formål at give eleverne og de studerende en forståelse af sammenhængen mellem deres eget liv og det samfund, de er en del af. For at vise, hvordan man i undervisningen kan leve op til denne intention, har artiklen to overordnede formål: f det første teoretisk at påvise, hvordan man kan opnå forståelse af hverdagslivet ved at anvende samfundsfaglige teorier og metoder. For det andet med udgangspunkt i en konkret case at vise, hvordan man i praksis kan tilrettelægge en sådan undersøgelse. På den måde peger artiklen på en ny vej i samfundsfagsdidaktikken, nemlig hvordan man kan tilrettelægge en undersøgelse af hverdagslivets sociologi, in casu cafeen som en del af hverdagslivet i den moderne storby.

Artiklens teoretiske udgangspunkt er en af de klassiske sociologer, Georg Simmel (1858- 1918). Hvor andre klassiske sociologer som f.eks. Emile Durkheim og Max Weber primært fokuserede på de makrostrukturelle ændringer i det moderne samfund, var det Simmels intention at vise, hvordan mennesker ved hjælp af vekselvirkninger interagerer med hinanden i det moderne liv, og hvordan det er nødvendigt at anvende sociologisk metode og sociologiske begreber for at forstå interaktionen. For at kunne indfange de komplekse sociologiske mønstre anvendes et kvalitativt observationsstudie til at indsamle den empiri, som bliver genstandsfeltet for den sociologiske analyse. Begreber som vekselvirkning, rum og samfundsmæssiggørelse er helt centrale i denne sammenhæng og vil blive udfoldet i det teoretiske afsnit.

Det moderne menneske indgår i mange og vidt forskellige sociale sammenhænge med hver deres karakteristika, og interakti-

onerne skaber forskellige sociale former og rum. Vi har som case valgt et af de steder, som er et vigtigt opholds- og mødested for mennesker i den moderne by, nemlig cafeen. Cafeen udgør på den ene side et kendt og udbredt sted, hvor rigtig mange mennesker mødes og opholder sig, og på den anden side også repræsenterer den foranderlighed og flygtighed, der også præger livet i den moderne by.

Artiklen diskuterer kort rækkevidden af Simmels teoretiske perspektiver i forhold til at undersøge hverdagslivet på cafeerne og inddrager i den forbindelse nogle bud på nyere teoretiske begreber, der kan inspirere til at foretage konkrete analyser af hverdagslivet som sociologisk fænomen.

Afslutningsvis skitseres en række ideer til, hvordan man kan tilrettelægge lignende undersøgelser som en del af samfundsfagsundervisningen.

Problemfelt

Samfundsfag handler ikke kun om politik på Christiansborg og makropolitik, men også om det hverdagsliv, eleverne og de studerende lever (Spanget Christensen et al. 2021; Christensen 2021).

Derfor bør indholdet i samfundsfag også forholde sig til, hvordan eleverne/de studerende opnår forudsætninger til at sætte deres hverdagsliv/livsverden ind i en samfundsfaglig kontekst. Samfundsfag handler også om at forstå hverdagslivet i en samfundsmæssig kontekst, at kunne forholde sig kritisk til hverdagslivets samfund og kunne tage stilling til den måde, hverdagen fungerer på. Det kræver, at eleverne får mulighed for at tilegne sig den nødvendige samfundsfaglige viden og at anvende denne viden i samspil med samfundsfaglige metoder til at undersøge samfundsmæssige fænomener. Samfundsfagets begreber og metoder muliggør netop denne bevægelse.

Erkendelsen af, at hverdagslivet også er en del af undervisningen i samfundsfag, er udgangspunktet for denne artikel, hvorfor overskriften også er hverdagslivets sociologi.

Artiklen står på to ben:

I den første del introduceres den tyske sociolog Georg Simmel og hans teoretiske begreber om det moderne storbyliv, rum, sanser, vekselvirkning og samfundsmæssiggørelse. De teoretiske perspektiver leverer en række iagttagelser og metoder

til at begribe hverdagslivets sociologi og danner udgangspunkt for artiklens anden del, der indeholder et konkret bud på, hvordan man kan tilrettelægge og gennemføre en konkret sociologisk analyse af et fænomen fra hverdagslivet, nemlig cafelivet som et eksempel på et udbredt opholds- og mødested i menneskers hverdag.

Ved at forbinde et teoretisk udgangspunkt med en konkret samfundsaglig metode indeholder artiklen således et vigtigt fagdidaktisk perspektiv, nemlig at vise, hvordan man kan forbinde undervisningsfagets indhold og metode.

Dette fagdidaktiske perspektiv har vi konkret forfulgt ved at tage udgangspunkt i en række teoretiske betragtninger om det moderne storbyliv og undersøgt dette ved hjælp af et observationsstudie, hvor vi har observeret på afstand og uden at have kontakt med de observerede. Som alle andre samfundsaglige metoder har observation som metode sine fordele og begrænsninger (Nielsen og Skriver 2019, s. 105; Nigel 2009, s. 266 ff.). Dette bliver også belyst i metodeafsnittet.

Problemfelt og undersøgelsesspørgsmål

Midt i mangfoldigheden af sociale relationer og rum i den moderne by har vi valgt at fokusere på det frivillige, relativt kortvarige og meget lidt formaliserede rum som storbycafeen og stille spørgsmålet: Hvilke vekselvirkninger finder sted, og hvilke sociale former og rum skabes? Begrundelsen for valget af case er, at cafeen repræsenterer en typisk del af det moderne byliv. Det er typisk møde- og opholdssted og er i stigende grad blevet en væsentlig del af det moderne storbymenneskes sociale aktivitet (Overgaard 2015).

På denne baggrund tages der udgangspunkt i følgende undersøgelsesspørgsmål, der både indeholder et teoretisk, metodisk og fagdidaktisk perspektiv:

Hvordan kan hverdagslivet – in casu cafeen – undersøges og analyseres ved hjælp af sociologisk teori og metode?

Hvad er en cafe?

En cafe er en offentlig og social mødeplads med udskænkning af drikkevarer (kaffe, te og som regel også vin og øl) og med et kort spisekort med ret få og enkle retter. Indretningen er som regel relativt enkel, ofte med forskellige typer borde og stole og med udsmykning i form af plakater og anden enkel indretning. Den typiske cafe er indrettet, så det er let at skaffe sig sit eget sociale rum, bl.a. fordi stole og borde let kan flyttes. Cafeen er også karakteriseret ved, at der er let adgang, og at man frit kan vælge sin placering i rummet. På den måde er cafeen som mødested anderledes end f.eks. restauranten, hvor der er en langt højere grad af formalisering.

Det sociologiske blik på samfundet

Selvom hverdagslivet kan synes kaotisk med en mangfoldig mængde af mønstre, impulser og indtryk, er det muligt at undersøge det ved hjælp af sociologiens særlige empiriske greb og teoretiske blik. Som Andreas Reckwitz skriver, gør sociologien det muligt at indfange den *"kaotiske mængde af samfundsmæssige kendsgerninger"* og *"overordnede mønstre i en mangfoldighed af empiriske fænomener"* (Reckwitz 2022, s. 47).

Det er intentionen at vise, hvordan vi med udgangspunkt i bl.a. Simmels begreber kan nå frem til en såkaldt cirkulær forståelse af sammenhængen mellem aktør og struktur og mellem mikro- og makroniveauet. På den måde er intentionen at vise, hvordan man med bl.a. Simmels begreber så at sige kan "opløse" en af de klassiske diskussioner inden for sociologien mellem aktør og struktur med henblik på at give en sammenhængende forståelse af forholdet mellem individ og samfund, sammenfattet i Simmels begreb om samfundsmæssiggørelse. Desuden giver perspektiverne mulighed for at forstå hverdagslivets interaktioner som formet af et samspil mellem det materielle og det sociale rum, som er et perspektiv, der ofte overses i sociologiske analyser.

Teoretisk udgangspunkt: Georg Simmels teori om rum

Georg Simmel (1. marts 1858-28. september 1918)

- Tysk filosof og sociolog.
- Underviste ved Humboldt-universitetet i Berlin fra 1885 til 1914.
- Kendt for udgivelser som *Philosophie des Geldes* (1900) og *Soziologie* (1908) og beskæftigede sig med mange sider af hverdagslivets sociologi: måltidets sociologi, mode, storbyens forskellige mennesketyper, by og rum.

Ifølge Georg Simmel er det sociologiens opgave at studere de sociale former, som grundlæggende *socialle vekselvirkninger* mellem mennesker kan antage. Ifølge Simmel er det netop disse former, der udgør samfundet og dets komplekse væv af sammenbindinger. Georg Simmel beskriver, at sociologien gør det muligt at betragte og undersøge samfundets former, der skabes, når individer vekselvirker og bliver samfundsmæssiggjort (Hansen m.fl. 2019; Simmel 1901/1908, s. 25)

Vekselvirkningen er en beskrivelse af, at individerne indgår i sociale relationer med hinanden, hvor de påvirker og bliver udsat for påvirkning af hinanden. At begrebet er formuleret som et verbalsubstantiv, signalerer en bevægelse, en aktiv handling: Det er derigennem, at personerne træder i karakter i forhold til hinanden og skaber sociale former.

Mennesker handler, arbejder, spiser, lever i familier og udfører i det hele taget en lang række handlinger og indgår i mangfoldige relationer som en finmasket orkestrering og samspil, hvor de er en del af det fælles og skaber en særlig social form. På tværs af disse sociale sammenhænge findes en række sociale former f.eks. kønsroller, magt- og dominansstrukturer i mindre eller større grupper, magtrelationer, konfliktmønstre i grupper m.m., dvs. sociale former, der eksisterer uafhængigt af det enkelte individ, men som skabes i kraft af menneskelige handlinger. De sociale former har så at sige en over-individuel karakter og peger mod, hvad man kan kalde samfundets strukturerende strukturer – et udtryk, som signalerer, at der både eksisterer blivende sociale strukturer, og at disse også skabes i kraft af menneskelige interaktioner.

Storbyens rum

I sin tekst om storbyerne og det åndeligelige liv (1903) foretog Simmel en analyse af storbyen og sammenlignede den med lillebyen. Her beskrives storbyen som et sted, hvor der i modsætning til lillebyen er et utal af indtryk og sociale relationer, som påvirker den enkeltes sociale liv. Derudover er den moderne storby ifølge Simmel karakteriseret af en stigende grad af social differentiering, som giver mulighed for at indgå i mange og forskelligartede sociale relationer. Dette indebærer også en høj grad af individualisering, da ingen indgår i præcis de samme sociale rammer. Der opstår, hvad Eckardt (Eckardt 2004) kalder "pluraliserede livsverdener" som udtryk for de mange forskellige livsstile, man møder i den moderne storby. På den anden side sker der i kraft af de sociale relationer også en "ensretning" og kvantificering af individerne. På trods af det moderne storbylivs differentiering og mangfoldighed følger vi i høj grad de samme mønstre.

Et centralt punkt i Simmels analyse er storbyens dobbelthed. Storbyen indeholder de mange muligheder, der *...gør storbyen til denne friheds hjemsted...*, befriet fra lillebyens snævre liv. Den giver *... bevægelsesfrihed og bortfald af fordomme...* (Simmel: *Storbyerne og det åndelige liv* (1903), her citeret efter Hansen m.fl. (2019), s. 69) og udtrykt i Simmels malende sprog:

"Det moderne livs dybeste problem udspringer af individets krav om at bevare sin tilværelses selvstændighed og egenart over for de overmægtige kræfter, som samfundet, den historiske overlevering, den ydre kultur og livets teknik repræsenterer." (Simmel: *Storbyerne og det åndelige liv* (1903), her citeret efter Hansen m.fl. (2019), s. 61 og s. 71).

På den anden side er der en bagside af det moderne storbyliv. Friheden giver de mange muligheder, men *".... individets uafhængighed (bliver) aldrig følt stærkere end i storbyens tætteste vrimmel, fordi først den kropslige nærhed og tranghed rigtig anskueliggør den åndelige distance; det er åbenlyst kun bagsiden af denne frihed, når man intetsteds føler sig så ensom og forladt, som netop i den storby-mæssige vrimmel; for ligesom det gælder i øvrigt, er det ingenlunde nødvendigt, at menneskets frihed afspejler sig i dets følelsesliv som et velbefindende."* (Simmel: *Storbyerne og det åndelige liv* (1903), her citeret efter Hansen m.fl. (2019), s. 71)

Vi skal ikke her gå dybere ind i Simmels analyse af den moderne storby, men i stedet for i det følgende uddybe nogle af hans

begreber, som vil være brugbare som udgangspunkt for den konkrete analyse af cafelivet som et eksempel på et fysisk sted i moderne byliv, der er med til at skabe forskellige former for rum ved hjælp af begreberne *rum*, *fiksering*, *afstand* og *sanser*.

Hverdagslivet i storbyen udfolder sig i forskellige sociale og fysiske rum, der danner rammerne og betingelserne for menneskers sociale handlinger (Sundsbø 2018) og relationer. Rum er en ramme for de enkelte individers forskelligartede sociale relationer, samtidig med at menneskers handlinger er med til at skabe og definere rummet. På den måde træder det enkelte individ ikke forudsætningsløst ind i de forskellige rum. Med andre ord bliver rummet stedet for samfundsmæssiggørelsen, hvor de menneskelige relationer finder sted i form af den lange række af sociale former, der skaber det enkelte rums egenart (Eckardt 2018).

Rummene for hverdagslivet i storbyen er forskellige i forhold til materialitet, graden af tilknytning til de enkelte rum og typen af relation til andre. Med Simmels begreb er der en forskellig *"fiksering"* eller *"bundethed"* til de forskellige rum (Simmel 1898; Spykman 1925/2007, s. 151; Tonboe 2001, s. 144). *"Bundetheden"* kan være fysisk (f.eks. skolen eller arbejdspladsen), interessebetonet (f.eks. klubben) eller emotionel (f.eks. politiske eller religiøse foreninger), den kan være forskellig i forhold til tidsudstrækning (f.eks. skolen kontra cafebesøget) og graden af frivillighed, og endelig kan rummet være forskelligt med hensyn til nærhed/kendskab i forhold til andre i rummet.

Rum har også forskellige *"grader af afstand"*, der kan betragtes som en rammebetingelse, der har betydning for det sociale udfoldelse: *"De fleste sociale aktiviteter og formes og skaleres efter hvilken afstand, de kræver eller tåler"* (Tonboe 2001). Denne afstand kan være såvel social som fysisk – distancen kan eksempelvis forøges ved, at der er flere individer i et samfund, eller hvor individerne fysisk set er langt væk fra hinanden, som de kan være, når de interagerer i det sociale på nettets sociale platforme som Instagram og Twitter.

Storbyen har utallige sociale og fysiske rum, og set fra det enkelte menneskes perspektiv handler hverdagslivet om at koordinere de enkelte aktiviteter, der foregår i de forskellige rum, vedkommende er en del af. Rummene bliver krystalliseringspunkter (Eckardt 2018) for menneskelige handlinger, transaktioner (også økonomiske), udvikling af det enkelte menneskes

identitet og samfundsmæssig eksistens, dvs. de menneskelige aktiviteter, man kan sammenfatte i begrebet samfundsmæssiggørelse. Selvom vekselvirkningerne sker mellem mennesker, kan det materielle i form af et særligt sted eller en særlig indretning af dette påvirke, hvordan disse vekselvirkninger tager sig ud, bl.a. kan individets sanser blive påvirket af den materielle kontekst, de udspiller sig i, ligesom en gruppering kan finde fælles orienteringspunkter i det fysiske (Simmel 1901-1908/1998c; Tonboe 1993, s. 176-178). Derudover er rum *eksklusive*, fordi de har deres egen identitet alt efter, hvilken materialitet de har, og hvilke vekselvirkninger der skaber dem. Det indebar oprindeligt, at individerne ikke kunne socialisere og være i flere rum på samme tid (Tonboe 2001, s. 143; Simmel 1898). Med den digitale udvikling er der i en vis forstand sket en kvalitativ ændring, idet det er muligt at være i flere virtuelle rum, samtidig med at man befinder sig i et materielt rum (jf. Giddens begreb om adskillelsen i tid og rum).

Ud over at arbejde med rummet som et udgangspunkt for en teoretisk analyse omhandler Georg Simmels begreber også brugen af de menneskelige sanser i form af øjnene, lugtene, lydene:

"Den kendsgerning, at vi overhovedet perciperer andre mennesker med vores sanser, udvikles i to retninger, hvis måde at virke sammen på er af fundamental sociologisk betydning. Sanserindtrykket af et menneske udløser, når det påvirker subjektet, følelser af lyst og ulyst, opstemthed og nedtrykthed, ophidselse eller beroligelse i os, når vi får øje på dette menneske eller hører dets stemmes klang og ved dets blotte sanselige tilstedeværelse i samme rum."

(Ekskurs om sansernes sociologi (2019), her citeret efter Sociologiens eventyrer s. 95).

Den fysiske kontekst kan forstyrre og påvirke individets sanser og dermed indvirke på vekselvirkningerne. Ifølge Simmel kan synet f.eks. aflæse ansigtsudtryk og være med til at danne gensidige eller reciprokke relationer og vekselvirkninger (Simmel 1901-1908/1998c; Tonboe 2001). Øjet er særligt, fordi det ikke kan modtage noget uden at give igen: *"Man kan i almindelighed kun 'øje' det synlige, mens det, der kun kan høres allerede er forsvundet i samme øjeblik, det er til stede [...]"* (Simmel 1901-1908/1998, s. 81).

Metode

For at synliggøre cafe-rummets materialiteter og sociale rum, anvendes den kvalitative observation, der fastholdes primært gennem feltnotater. Den kvalitative observation åbner for at undersøge, hvilke sociale former der skabes i cafeen (Aagerup & Willaa 2016, s. 33). Med andre ord kan observationerne gennem et blik udefra illustrere, hvordan de enkelte personer vekselvirker i forhold til hinanden og rummene.

De kvalitative observationer på cafeen er gennemført som deltagende observation (Kristiansen & Krogstrup 2015, s. 69), fordi vi under observationerne selv har ageret som cafegæster og dermed haft en indflydelse på det observerede felt, idet det dog skal understreges, at vi ikke har givet os til kende (Kristiansen & Krogstrup 2015, s. 117). Der er anvendt en semistruktureret observationsform, der har taget udgangspunkt i cafeens naturlige omgivelser (Kristiansen & Krogstrup 2015, s. 54-56). Observationerne er strukturerede efter de definerede teoretiske kategorier, der er beskrevet ud fra Georg Simmels teoretiske perspektiv.

Fokuspunkter	
Mennesker	Beskriv menneskene, hvorfor de er til stede, og hvad deres roller er. Beskriv deres udseende: beklædning, alder, sprog, dialekt, stemmeføring, kropssprog.
Rammer	Beskriv arkitekturen, belysningen, indretningen, opbygningen. Beskriv, om det er et offentligt eller privat sted, og om det er indendørs eller udendørs. Sanseindtryk: lyde, farver, temperatur, dufte. Stemningsindtryk: Tag evt. udgangspunkt i, hvilke associationer stedet og situationen giver dig, og brug gerne metaforer.
Aktiviteter	Beskriv aktiviteterne i rummet: hvad menneskene gør, hvordan de gør det, og hvordan de bevæger sig rundt. Beskriv interaktion mellem menneskene. Hvem interagerer med hvem? Beskriv også anderledes eller irrationel adfærd, og vær opmærksom på kropssprog.
Artefakter	Beskriv og dokumenter artefakter, eks. tavler, biler, computere, smartphones m.m. Hvem bruger dem, og hvordan interageres der med dem?
OBS	Beskriv overraskelser og stærke indtryk. Vær opmærksom på og kritisk over for, hvordan fordomme, forestillinger og din egen rolle som observatør påvirker dine observationer og de tilstedeværende.

Den teoretiske rammesætning har skærpet opmærksomhed på cafégæsternes reaktioner i mødet med hinanden og det materielle rum. Derudover er der fokus på cafégæsternes verbale, emotionelle og fysiske reaktioner i mødet med rummet som kontekst (Aagerup & Willaa 2016, s. 67). Vi har undervejs foretaget feltnoter ud fra et princip om at nedskrive observationerne af cafégæsternes reaktioner så hurtigt og præcist som muligt for at sikre, at dataene blev dokumenteret korrekt (Kristiansen & Krogstrup 2015, s. 146-147). Indholdet i feltnoterne er observeret af os begge.

Forud for indsamlingen af empiri har vi besøgt cafeen og tegnet et overblik over de materielle rammer for at få en for forståelse for det rum, der ellers ville have synes fremmed for os. For forståelsen gør det muligt at konkretisere, hvad observationerne skal fokusere på (Kvale & Brinkmann 2014, s. 161), og desuden giver det en større grad af 'sensitivitet' samt fornemmelse for *det sociale*, så man kan registrere så mange nuancer som muligt (Kvale & Brinkmann 2014).

Observationerne tager udgangspunkt i en teoretisk rammesætning ud fra Simmels begreber, samtidig med at de teoretiske begreber bliver tilpasset, så de undersøger det, der har været muligt at observere. På denne måde foregår der en vekselvirkning mellem teori og empiriindsamlingen, hvorfor artiklens analysestrategi kan karakteriseres som abduktiv.

Forud for selve observationerne har vi udarbejdet en observationsguide (se boks på side 113) og brugt dette som udgangspunkt for de feltnoter, som skal udgøre råstoffet i selve analysen. Konkret har vi flere gange besøgt en enkelt cafe på Østerbro, København, men også perspektiveret og underbygget vores iagttagelser på denne cafe med korterevarende besøg på andre cafeer.

Vi vil her gøre opmærksom på, at observationsstudiet kunne være udbygget med en interviewdel (Overgaard 2015), da det kunne have givet et indblik i, hvordan personerne oplever cafeen som rum.

Analyselstrategi

For at skabe transparens i forhold til, hvilke kriterier der har ligget til grund for analysen af cafeens rum, har vi valgt at beskrive en analysestrategi, som indledes med en pragmatisk be-

skrivelse af fremgangsmåden, som leder over i en beskrivelse af, hvordan den indsamlede empiri er blevet behandlet, for at lede frem til et svar på undersøgelsesspørgsmålet.

Med udgangspunkt i vores teoretiske udgangspunkt og observationsguiden har vi fulgt undersøgelsesspørgsmålet op med en række analytiske spørgsmål (Johannesen m.fl. 2018, s. 25):

- Hvilke mennesker besøger cafeerne (alder, påklædning m.m.)?
- Kommer de i grupper eller enkeltvis?
- Hvor meget flow er der?
- Hvordan er interaktionen mellem menneskene?
- Hvad foretager mennesker sig i cafeen?
- Hvordan er de fysiske rum?
- Hvordan kan man karakterisere stemningen?
- Er der særlige artefakter?

Analysen foretages på basis af de feltnoter, der er udarbejdet i forbindelse med observationsstudierne på cafeerne. Målet for analysen er på baggrund af det teoretiske udgangspunkt at undersøge, på hvilken måde de empiriske iagttagelser kan belyse de sociale former, der kommer til udtryk i cafelivet.

Efter empirien er indsamlet, er der med udgangspunkt i de centrale begreber vekselvirkning, afstand, fiksering mv., foretaget en forskelsanalyse, hvor vi har læst empirien igennem på langs og på tværs for at lede efter udsagn, iagttagelser og andet, der kan tydeliggøre, hvordan de centrale kategorier er kommet til udtryk i cafeen. Derefter er teksten skrevet med udgangspunkt i enkelte centrale udsnit af empirien, der bruges til at illustrere tekstens pointe.

Analyse: Cafebesøg

Det er formiddag, og vi sidder på en cafe i det centrale København. Den første forårssol titter frem, selvom vinden stadig er kølig. De ca. 20 mennesker på cafeen fordeler sig ved borde ude og inde. Solen lokker nogle til at sidde udenfor – både dem, der kommer i par eller små grupper, og dem, der sidder alene.

Ved bordene udenfor deles opmærksomheden mellem at tale sammen i de små grupper og iagttagelse både af de mennesker, der kommer forbi, og den sø, der ligger lige uden for cafeen. Ved

et bord sidder tre personer, hvoraf den ene – en mand – taler og gestikulerer en stor del af tiden. Ved bordet ved siden af sidder et kærestepar i intens samtale, suppleret med tætte berøringer. Ved det næste bord sidder en enlig mand, hvis blik bevæger sig iagttagende rundt. Lidt længere henne to veninder, der med hovederne tæt på hinanden tydeligt taler om helt private ting.

Rum og fiksering

Allerede disse indledende iagttagelser viser sig et typisk træk ved cafeen som møde- og opholdssted, nemlig at man mødes i mindre grupper, meget ofte i dyader og triader. På linje med byens øvrige rum er der tale om en fysisk "bundethed", men i modsætning til byens mere formaliserede rum, f.eks. butikken og arbejdspladsen, og de interessebetonede (f.eks. foreninger) rum er der tale om et rum, som er helt båret af frivillighed både med hensyn til tilstedeværelse og tidsudstrækning. Dette får også konsekvenser for den type af vekselvirkninger, der finder sted.

Cafeens borde fungerer som fikseringspunkter, fordi de indbyder til, at menneskene sætter sig alene eller sammen. Fordi bordene er små, er der mindre afstand imellem dem, der sætter sig sammen, hvilket indbyder til, at de indgår i særlige former for vekselvirkninger. Det er tydeligt, at de, der kommer alene, sætter sig, så blikket rettes udad mod søen: måske for at sanse søen med øjnene – eller for at undgå at skulle indgå i vekselvirkninger og socialisere med andre på cafeen. Menneskene sidder stille, mens forbipasserende løber, cykler eller haster forbi i et tempo, der gør det umuligt at nå at få øjenkontakt og indgå i vekselvirkning.

Indenfor er samtalen mere koncentreret, og de, der sidder alene eller i små grupper, samtaler og arbejder. To unge piger sidder med hver deres computer og arbejder, ved det næste bord en ældre, alvorlig mand, der sidder med papirer og computer. Og lidt længere inde et ældre venindepar, der sidder i en afslappet samtale uden at lade sig forstyrre af hverken samtaler ved andre borde eller trafikken frem og tilbage til baren.

De to piger indgår i vekselvirkning sammen, og fordi de sidder med ryggen mod resten af rummet og vender sig mod hinanden, har de mulighed for at skabe deres eget afgrænsede rum, hvor de undgår at skulle indgå i vekselvirkninger med andre. De kan få en fornemmelse af at være uforstyrrede. Også selvom cafeen afspiller musik i baggrunden, hvilket kalder på

menneskenes sanser i form af hørelsen. Denne musik er så tilpas afdæmpet, at det er muligt at lade den falde tilpas i baggrunden, så det er muligt at tale sammen. Når pigerne taler sammen, læner de sig ind mod hinanden. Måske for at værne om deres samtale – eller for at være sikker på, de undgår at tale så højt, at deres samtale opsnappes af andre.

Manden, der sidder alene, har sit blik fæstnet mod sin computer, der står på bordet. På den måde afskærer han også sit rum fra resten af cafeen og indbyder ikke til at skulle indgå i vekselvirkninger og relationer med andre end det arbejde, han foretager sig. Mandens brug af computer kan også ses som et eksempel på, at det er muligt at socialisere på tværs af tid og rum ved hjælp af den moderne teknologi. Denne rummer netop mulighed for, at, han indgår i vekselvirkninger med andre og ikke kun i det fysiske rum, dvs. den cafe vi sidder i.

Beskrivelsen giver et billede af cafemiljøets mangfoldighed. Cafeerne er tydeligt et sted, hvor der kommer mange forskellige aldersgrupper og mange forskellige typer, men også med en klar tendens til, at gæsterne i bred forstand tilhører den urbane middelklasse. Man ser det afslappede hverdagstøj, mens kedeldragten og tøj, der er præget af fysisk arbejde, er en sjældenhed.

Sceneskift

Vi bevæger os til den næste cafe, der ligger på en lille plads midt i et boligkvarter. Den fysiske plads giver et mere afgrænset indtryk, fordi der ikke som ved den første cafe er stier og veje, der indbyder til, at menneskene løber eller cykler hastigt forbi, ligesom der heller ikke er veje, hvor biler kan køre hurtigt. Der er mindre lyd, og det giver en oplevelse af, at rummet er mindre intenst. Der samtales mere koncentreret ved bordene, selvom de fleste sidder i den kølige forårssol udenfor.

Som ved den første cafe er der borde, der fikserer det sociale ved, at personerne kan sætte sig ned med så kort indbyrdes afstand, at de kan indgå i vekselvirkninger. Vi er i et boligkvarter, hvor cafeen også bruges til dagligdagens gøremål, herunder gåtur med barnevogn. Vi er nået til den tidlige frokosttid, hvor cafeen bruges til socialt samvær samtidig med et let måltid. Alderen er meget spredt. Pladsen flankeres af en række mødre og deres barnevogne. Mødrene sidder enkeltvis eller to og to.

Bordene står relativt tæt, og fordi sanserne ikke forstyrres af musik i cafeen, er det nemmere at opsnappe de samtaler, der

ved de andre borde. Det giver en fornemmelse af åbenhed – samtidig med at det lave lydniveau giver en ide om intimitet.

Sceneskiftet mellem de to cafemiljøer illustrerer rummenes eksklusivitet, og demonstrerer samtidig sammenhængen mellem det materielle og det sociale. Måden, som det sociale liv udfolder sig, hænger sammen med udformningen af det materielle rum – cafeernes fysiske udformning, indretning og placering.

Nok et sceneskift

Senere på dagen bevæger vi tilbage til centrum af byen. Antallet af cafegæster er stigende. Der er stadig primært tale om forholdsvis små grupper, men også en tendens til lidt større grupper. Der arbejdes flittigt med computerne ved en del af bordene. Ved et bord sidder en mindre gruppe unge, der tydeligt er i gang med at varme op til fest – de første øl og glas vin er på bordene, andre sidder i alvorlig, tæt samtale med en kop kaffe. Mangfoldigheden både med hensyn til køn, alder, påklædning er stor, men stadig helt overvejende bestående af den urbane middelklasse. Ved et bord sidder to pænt klædte forretningsfolk i habitter med deres arbejdscomputer imellem sig, ved siden en flok teenagepiger i afslappet hverdagstøj, lidt længere tilbage et alvorligt udseende ældre par og ved siden af dem en mor/datter, belæsset med indkøbsposer. Helt tilbage i lokalet sidder en enlig mand, som med en kop kaffe bare iagttager bordene omkring sig.

Uanset cafeernes forskellighed og tidspunkt på dagen bærer de præg af det uformelle og det midlertidige, samtidig med det er stedet for betydningsfuldt socialt samvær, hvad enten det drejer sig venner, kærestepar eller andre grupperinger. Cafeerne er et vigtigt møde- og opholdssted i den moderne by, uanset placering og indretning. Men samtidig et møde- og opholdssted, som rummer mange forskellige typer interaktioner. Det er også meget forskelligt, hvor længe man opholder sig på cafeen – spændende fra en hurtig kop kaffe til timelange ophold.

Der er rigtig mange dyader, en del triader, men relativt sjældent større grupper blandt cafegæsterne. Dyaderne består både af par, der tydeligt er ægtepar eller kærester, og ikke mindst venindepar, men også par, der arbejder. Cafeen er et tydeligt opholds- og mødested for mindre grupper og dyader af

forskellig karakter. Et karakteristisk træk er også, at der en del af gæsterne, der kommer alene (se også Overgaard 2015), som ofte bruger cafeen som et arbejdssted. Computeren og mobilen er hyppigt sete arbejdsredskaber på cafeerne, ligesom avis- og boglæsning er hyppigt forekommende.

Påklædningen er tydelig hverdagsagtig og også præget af folks hverdag. Udetøj og cykelhelme ses ofte. Mange bruger cafeen i forbindelse med en gå- eller cykeltur. Der er absolut ingen dresscode blandt gæsterne. Cafeerne er gennemgående ret stille med et lavt lydniveau. På enkelte cafeer er der stille musik, som ikke er højere, end man kan tale sammen uden problemer. Også dette signalerer, at cafeen er et sted, hvor der lægges op til samtaler og interaktion mellem mennesker.

Der er en afslappet stemning med stille og ofte ret langvarige samtaler over bordene. Der er tydeligt en fortrolighed mellem de fleste, hvilket også understreges af, at der ofte er lette berøringer, nogle gange mere tætte berøringer og meget øjenkontakt og gestik. Trafikken ind og ud af lokalet og op til skranken foregår stort set stille. Det samme gør ankomst og farvel, men dog oftest med et knus ved både ankomst og afsked.

Det er et meget karakteristisk træk, at langt de fleste placerer sig ved bordene på en sådan måde, at de skaber et fortroligt rum med dem, de er sammen med. Man sidder, så man så vidt muligt vender ryggen eller siden til andre gæster. Der er stort set ingen interaktion mellem bordene eller mellem grupperne. Cafeen er et sted, hvor man mødes med mennesker, man kender og skal have en fortrolig snak med. De enkelte grupper (dyader/triader m.m.) signalerer tydeligt med deres fysiske placering, at de søger nærhed/fællesskab med mennesker, de kender, og ikke har intention om at stifte bekendtskab med andre gæster. På den måde fremtræder cafelivet som regel med en dobbelthed, der både signalerer nærhed og distance. Selve samtalerne er rolige med oftest lav stemmeføring. Der er en afslappet gestikuleren og en generelt uhøjtidelig stemning.

Den fysiske indretning med adskilte borde (sjældent mere end firemandsborde) er med til at skabe en ramme, hvor det er samtalen i de mindre grupper, der kender hinanden på forhånd, der er i centrum. På den måde understøtter den fysiske indretning karakteren af det sociale samvær. Selve lokalerne er oftest præget af enkle artefakter, som regel i den lettere kreative ende – typisk film- og kunstplakater, men også ofte med spejle,

der er med til at understrege rummets lidt flygtige karakter.

En særlig gruppe er dem, der kommer alene. En del af dem sidder og iagttager livet i og uden for cafeen, nogle læser avis el.lign., og en ikke hel lille gruppe bruger tydeligt cafeen som arbejdsrum og arbejder koncentreret på deres computer.

Vekselvirkninger og sociale former

Vekselvirkning er et udtryk for den gensidige påvirkning, der foregår i al social interaktion (Andersen og Kaspersen, s. 115). Det er gennem vekselvirkningerne, at der skabes relationer. Men disse kan antage vidt forskellige sociale former. Hvad er karakteristisk for præcis de vekselvirkninger, der finder sted i storbycafeen?

Det mest karakteristiske er, at vekselvirkningerne foregår i små grupper – ofte dyader og triader – og at der tydeligt er tale om ret lukkede og næsten intime sociale rum. Det sidste understreges af den fysiske indretning af cafemiljøet, hvor det er muligt for de små grupper tydeligt at afgrænse sig i forhold til andre gæster på cafeen. De sociale former er – når man betragter cafemiljøerne gennem observation – ofte præget af en ret høj grad af ligeværdighed mellem cafegæsterne, selvom man udefra også kan iagttage grupper, hvor der er en klar dominansstruktur, i kraft af at nogle tydeligt bringer sig selv i centrum og fremstår dominerende, både i kraft af meget taletid og gestik.

Årsagen til, at det ofte fremstår, som om der er en ret høj ligeværdighed mellem cafegæsterne, skal formodentlig søges i, at cafemiljøet er et fritidsmiljø i modsætning til de mere formaliserede sammenhænge i andre bymiljøer. Men også her slår de almindelige sociale former som kønsroller, magtstrukturer i grupper m.m. naturligvis igennem, hvilket vi også kunne iagttage i nogle tilfælde. Observationsmetoden kan afdække dele af dette, men skal man dybere ind i dette, vil det kræve, at man f.eks. direkte følger samtalerne ved cafebordene eller supplerer observationerne med interviews.

Opsamling på analysen

Cafeen udgør et eksklusivt rum med en særlig social og materiel organisering, hvilket også lægger op til særlige former for vekselvirkninger præget af hverdagslivets mere uformelle re-

lationer. Den særlige blanding af nærhed inden for grupperne og distance i forhold til andre grupper skaber en særlig form for vekselvirkning, som vi vil karakterisere som en vigtig del af hverdagslivet i *storbylivsformen* eller *den urbane livsform*.

Det er et begreb, som på nogle måder er inspireret af Simmels analyse af den moderne storby, men som også tilføjer nogle nye aspekter til hans analyse. Denne problemstilling tager vi op i diskussionen.

Vurdering af metode

Vi har valgt en metode, hvor vi har observeret på en række cafeer uden at give os til kende. Baggrunden for denne beslutning er, at det har givet os mulighed for at iagttage, uden at de observerede blev påvirket af vores tilstedeværelse. Da cafeer er et offentligt sted, har det været muligt at sidde og iagttage, uden at det har påvirket adfærden i cafeen. Vi har siddet diskret, talt sammen, drukket kaffe, spist og kun taget noter på papir. Denne metode har haft som konsekvens, at vi langt opvejende har brugt synssansen til at indsamle empirien, mens vi bevidst har holdt os på en afstand, hvor vi ikke har lyttet til de samtaler, der er foregået ved cafebordene. Samtidig har vi været deltagere på den måde, at vi selv har befundet os i cafemiljøet og foretaget os de samme ting, som de øvrige cafegæster

Den valgte metode: *observation uden tilkendegivelse* ("fluen på væggen") har en række fordele og begrænsninger, som vi kort skal skitsere, ligesom der også rejser sig et etisk dilemma

Fordele

- Brug af sanser - øjnene. En fordel er, at man kan iagttage uden at påvirke de observerede, og at man undgår den såkaldte Hawthorne-effekt (det forhold, at man kan påvirke de mennesker, man observerer, hvis de er opmærksomme på ens tilstedeværelse).
- Man får adgang til autentisk adfærd.
- Flere observationer kan gennemføres.
- Godt udgangspunkt for en kvalitativ analyse.
- En god interviewguide skærper og systematiserer iagttagelserne.

Begrænsninger

- Den valgte metode giver kun mulighed for at se og høre, dermed ikke givet os mulighed for at inddrage den talte interaktion mellem de observerede.
- Man kan være farvet af sin forforståelse og fordomme.

Etisk problem

- Man giver sig ikke til kende over for de observerede, som dermed ikke kan tage stilling til, om de vil deltage (Gilbert 2009, s. 157).

Metoden er velegnet, når elever/studerende skal gennemføre tilsvarende mindre studier af hverdagslivets sociologi. Observationsstudier er velegnede til at undersøge adfærd og sociale interaktioner i mindre grupper, men ofte vil det være nødvendigt at foretage et observationsstudie, hvor man giver sig til kende, hvis man f.eks. vil undersøge de sociale interaktioner i en skoleklasse eller en klub. Dette rejser nogle særlige problemer, da man i gruppen dels skal acceptere, at man observerer,

Forarbejde til et observationsstudium

- Udgangspunktet er naturligvis, at man skal fastlægge, hvilket hverdagsfænomen man vil undersøge, og hvad målet med undersøgelsen er. I den forbindelse er det vigtigt at præcisere, hvad der er karakteristisk for fænomenet mht. til
 - graden af formalisering
 - rummets karakter
 - fænomenets karakter i forhold til frivillighed, omfang, tidsudstrækning og formen for tilknytning til fænomenet.
- Hvilke teoretiske begreber skal inddrages i analysen?
- Introduktion til observation som samfundsvidenskabelig metode med efterfølgende fastlæggelse af, hvilket form for observationsstudium man vil gennemføre (struktureret/ustruktureret, med eller uden tilkendegivelse, evt. opfølgning med f.eks. interviews m.m.).
- Fastlæggelse af omfang af undersøgelsen (hvor mange observationer, omfanget og længden af disse m.m.).
- Udarbejdelse af observationsguide.
- Under selve observationsstudiet: udarbejdelse af feltnoter – hvilken form skal disse have?

hvad der sker i gruppen, dels kan adfærden blive påvirket af, at man observerer gruppen.

Diskussion

På baggrund af vores observationer og den efterfølgende analyse af cafelivet som et vigtigt opholds- og mødested i den moderne by vil vi hævde, at den side af Simmels analyse, hvor han betoner, hvordan det moderne storbyliv har som konsekvens, at mennesket bliver endimensionelt, præstationsorienteret, rationelt og mister de tætte sociale relationer, bør tilføjes nogle nye perspektiver.

Midt i den moderne by, hvor det enkelte individ i kraft af de mange- og forskelligartede relationer i storbyen skal håndtere sit liv og finde sin individualitet, søger det moderne storbymenneske også mod tætte, genkendelige, men samtidige midlertidige og udskiftelige relationer ud over de snævert familiære. Denne tilføjelse til Simmels teori om det moderne storbyliv begrundes vi med vores analyse af cafelivet.

Vores analyse peger på, at cafeerne er et vigtigt mødested for mennesker, der i forvejen kender hinanden. Det er her, man mødes for at pleje tætte for nogle næsten intime kontakter, og som samtidig har midlertidighedens karakter. Cafeen bliver en mellemting mellem det offentlige rum, hvor man kun mødes helt kortvarigt og med helt målrettede hensigter (i butikken, på arbejdspladsen) og det helt tætte familiære rum. Det er her, man mødes til et kortvarigt, men forpligtende samvær, der samtidig også giver muligheden for opbrud og midlertidighed – og som desuden åbner mulighed for at nyde en kop kaffe eller et let måltid.

Cafekulturen bliver et sted, hvor det moderne storbymenneske kan håndtere modsætningen mellem det mangfoldige og instrumentelle storbyliv og behovet for at have nogle tætte sociale relationer. Det er dette sidste aspekt, der er en væsentlig tilføjelse til Simmels teori om den moderne by, da det understreger, at rummet i den moderne by – in casu cafekulturen – giver mulighed for at etablere og vedligeholde tætte sociale kontakter, uden at det griber ind i den familiære intimsfære.

Vores hypotese er også, at når så mange mennesker vælger et offentligt rum som cafeerne til et møde med bekendte og venner i stedet for at være i hjemmet, er det netop, fordi denne rum

giver mulighed for både distance og nærhed – og for både en vis tidsudstrækning og midlertidighed. På den måde udfylder den moderne bys rum behovet for både at bevæge sig rundt i den moderne bys forskellige cirkler, samtidig med at man fastholder en vis nærhed i de sociale relationer.

Den amerikanske sociologi Ray Oldenburg (Mehta og Bosson 2010) har introduceret begrebet *Den tredje plads* som et udtryk for rum, der er kvalitativt anderledes end både hjemmet og arbejdspladsen. Den tredje plads er offentlige steder, hvor man uformelt kan mødes med venner, bekendte, arbejdskammerater m.m., uden at det bryder ind i det private rum i familien, og uden arbejdspladsens formaliserede og hierarkiserede sociale struktur.

Vores analyse peger på, at cafeen er en sådan tredje plads, der er opstået i den moderne by, og som opfylder et vigtigt behov hos mennesker for at kunne mødes i et offentlig rum, der både inviterer til nærhed og distance. Det er samtidig et rum, der nuancerer og udbygger Simmels analyse af den moderne by. Simmel peger på den moderne storbys mangfoldighed og den dobbelthed, der eksisterer i denne, fordi den både giver frihed og individualitet og samtidig skaber et pres på det enkelte menneske. Vores analyse af cafeen som det offentlige møde- og opholdssted, hvor man samtidig kan dyrke tætte sociale relationer, peger på, at denne tredje plads er et vigtigt element i mange bymenneskers sociale liv.

Konklusion

Formålet med denne artikel har været at vise, hvordan sociologisk teori og sociologisk metode gør det muligt at undersøge rum i det moderne byliv. Vi valgte at tage det teoretiske udgangspunkt i Simmels begreber om rum, da denne stadig giver et værdifuldt indblik i det moderne liv. Pladsen har ikke givet mulighed for at inddrage den meget omfattende litteratur, der siden da er udgivet om bysociologi, og som ofte har været inspireret af, men også udbygger Simmels analyse. Dette vil være et oplagt emne for en grundigere analyse af det moderne byliv.

Simmels teoretiske begreber om vekselvirkning, social former, samfundsmæssiggørelse og rum blev brugt som udgangspunkt for en konkret, empirisk analyse af et af den moderne bys karakteristiske møde- og opholdssted, nemlig caféen. På bag-

grund af denne analyse blev det konkluderet, at Simmels analyse bør udvikles, da cafeen som byfænomen bidrager til at skabe et rum, der til en vis grad løser op for den modsætning mellem byens frihedsskabende muligheder og det pres og de formaliserede rammer, som det moderne byliv udsætter mennesker for.

Endelig peges der på, hvordan den metode, der er anvendt i analysen af cafeen, kan anvendes af elever/studerende til mindre undersøgelser af hverdagslivets sociologi. Observationsstudiet, som det er eksemplificeret i denne artikel, er en oplagt måde at arbejde med det, vi i overskriften har kaldt hverdagslivets sociologi. Formålet har været at vise, hvordan man med samfundsvidenskabelige teorier og metoder kan opfylde den vigtige del af formålet med samfundsfagsundervisningen, der består i at analysere sammenhænge mellem hverdagslivet og de samfundsmæssige strukturer.

Litteratur

- Andersen, Heine og Lars Bo Kaspersen (red.) (2007): *Klassisk og moderne samfundsteori*, Hans Reitzel.
- Christensen, Anders Stig (2021): *Samfundsfagsdidaktik – livsverden, fag og politisk dannelse*, Hans Reitzel, København.
- Christensen, Torben Spanget, Mette Damgaard Jørgensen og Lasse Ørum Wikman (2021): "Vidensformer i samfundsfag", *POLIS* nr. 2, København.
- Dörr-Backes, Felicitas og Ludwig Nieder (red.) (1995): *George Simmel between Modernity and Postmodernity*, Königshausen & Neuman, Würzburg.
- Eckardt, Frank (2004): *Soziologie der Stadt*, Bielefeldt.
- Gilbert, Nigel (red.) (2009): *Researching social life*, Sage, Los Angeles.
- Hansen, Nils Gunder (2019): *Sansernes sociologi*, Lindhardt og Ringhof, København.
- Johannessen, Lars E.F., Tore Witsø Rafoss og Erik Børve Rasmussen (2018): *Hvordan bruke teori. Nyttige verktøy i kvalitativt analyse*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Koch, Florian (2011): Georg Simmels "Die Grossstädte und das Geistesleben" und die aktuelle Gentrifications-debatte. Eine Annäherung, https://www.academia.edu/3252583/Georg_Simmels_Die_Großstädte_und_das_Geistesleben_und_die_aktuelle_Gentrification_Debatte_Eine_Annäherung?auto=download&email_work_card=download-paper.
- Kristiansen, S. og Krogstrup, H.K. (2015). *Deltaende observation* (2. udg.). Hans Reitzels Forlag.
- Langkjær, Simon, Nils Gunder Hansen, Søren Christensen, Martin Hauberg-Lund Laugesen og Joachim Weiwiura (2019): *Simmel – Sociologiens eventyrer*, Nyt Fra Samfundsvidenskabernes, København.
- Lopez, Daniel (2020): *Money and modern life*, <https://aeon.co/essays/how-georg-simmel-diagnosed-what-makes-city-life-distinctly-modern>.
- Mehta, Vikas og Jennifer K. Bosson (2010): *Third Places and the Social Life of Streets*, https://www.researchgate.net/publication/249624412_Third_Places_and_the_Social_Life_of_Streets.
- Mini, Nombulelo B Mini: *The contributions of Karl Marx and Georg Simmel to the development of the sociology of consumerism and consumption*.
- Müller, H.-P., Cavalli, A. & Ferrara, A. (2018): "How Is Individuality Possible? Georg Simmel's Philosophy and Sociology of Individualism". *Simmel Studies*, 22(1), 15-43. <https://doi.org/10.7202/1051006ar>
- Nielsen, Mie Femø og Svend Skriver (red.) (2019): *Metodekøgebogen*, U Press, København.
- Pyyhtinen, Olli (2010): Simmel and the social, <https://mail.google.com/mail/u/0/#search/Simmel/FMfcgzGqPpcnXSCSCtLkNvb-fjthqXHhL>
- Olli Pyyhtinen (2008): "Ambiguous Individuality: Georg Simmel on the 'Who' and the 'What' of the Individual".
- Overgaard, Andreas Volquartz (2015): "Grupper af fremmede – at sidde alene på café i København", *Dansk Sociologi*, nr. 3/26. årgang 2015.
- Reckwitz, Andreas og Hartmut Rosa (2022): *Senmoderniteten i krise*, Hans Reitzel, København.
- Reckwitz, Andreas (2019): *Singulariteternes samfund*, Hans Reitzel, København.

- Tyrell, Hartman, Otthein Rammstedt, Ingo Meyer (red.) (2011): *George Simmels grosse "Soziologie". Ein kritische Sichtung nach hundert Jahren*, Bielefeld.
- Tonboe, Jens Chr. (1993): *Rummets sociologi : kritik af teoretiseringer af den materielle omverdens betydning i den sociologiske og den kulturgeografiske tradition*, Akademisk Forlag.
- Spykman, Nicholas (2017): *Social Theory of Georg Simmel*, Taylor and Francis, Routledge.
- Simmel, Georg (1972): *Georg Simmel on Individuality and Social Forms*, The University of Chicago Press.
- Weiss, Susanne (2014): *Die Aktualität Georg Simmels Theorieansatzes einer Verkümmierung menschlicher Seelen im Kontext des großstädtischen Lebens*, <https://www.tabularasamagazin.de/die-aktualitaet-georg-simmels-theorieansatzes-einer-verkuemmerung-menschlicher-seelen-im-kontext-des-grossstaedischen-lebens/>.